

Pap Ferenc*

Nagykőrös

Kántor és pulpitus a reformáció korától

„*Az éneklés fizikai helye a liturgiában*” – az éneklőszék konferenciacím és témafelvetés az éneklés fizikai helyének történeti bemutatása által a kántori tisztség, hivatal liturgikus feladatára és annak változásaira irányítja figyelmünket. Az ún. történelmi egyházakban, így a magyar református egyházban is – bizonyossággal állíthatjuk – ma rendkívül egysíkú, sajátos kép él a kántorról és a kántori feladatokról. Ez a „kántorkép” a 19. század végi gyökerekből nő ki, és a 20. század egyházi állapotokat, egyházjogot és egyháztörténeti összefüggéseket sajátosan összekeszáló változásával és alakulásával függ össze. Sürgető szükség, hogy az egyre szaporodó egyház(zene)történeti adatok és ezáltal egyre tisztuló kutatási eredmények alapján a kántori tisztség történeti előképeivel és változásaival, valamint mai állapotával minél mélyebben és alaposabban foglalkozzunk.¹ Őszintén elmondhatjuk, hogy a protestáns-református „történeti kántorkép” megrajzolásával, rendszerezésével és értelmezésével mind az egyháztörténet, mind az egyházzene-tudomány mindeddig mostohán bánt. Sok dolgot tudunk, ismerünk (hagyományok, történetek, nagyvonalú visszatekintések), csak valahogyan éppen az összkép homályos. Remélem, hogy konferenciánk sokrétű témafelvetése és közreadott gazdag ismeretanyaga hosszú távon megtermi a maga gyümölcsseit.

Rövid helyzetkép²

A Magyarországi Református Egyház alkotmányáról és kormányzatáról szóló többször módosított 1994. évi II. törvény (ún. „egyházalkotmány”)³ 27. §-a történetileg kérdéses fogalmi és jogi csoportosításban az egyházközség *tisztségviselőiről* és *alkalmazottairól* rendelkezik. A 27. § (1) bekezdése értelmében az egyházközség *tisztségviselői* közé tartoznak a lelkési jogállású személyek, a díjazásban részesülő diakónusok, valamint az egyházközség világi választott vezetői (gondnokok, főgondnok) és a presbiterek. Ugyanezen szakasz (2) bekezdése az egyházközség *alkalmazottait* sorolja fel: az egyházközség intézményében alkalmazott tanár, tanító, irodai alkalmazott, majd a *b)* pont szerint a kántor, a *c)* pontban következik az egyházfi, harangozó, temetőőr-sírázó, valamint még az egyéb alkalmazottak. Ez a kategorizálás ellentétben áll az utolsó számottevő egyházi törvénykönyvvel (1928), ahol a kántor még az egyházközség tisztség-

* Pap Ferenc református lelkész (Nagykőrös), a Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Karának egyetemi tanársegédje (Budapest).

¹ Vö. Pap Ferenc: Szószék és éneklőszék. Avagy néhány gondolat a lelkész–egyházzenész párbeszéd szükségességéhez a XXI. század elején a Magyarországi Református Egyházban. In: *Magyar Egyházzene IX.* (2001/2002) 501–507.

² E helyen csupán a fennálló magyarországi egyházjogi helyzet rövid ismertetésére szorítokozom. A magyar református egyházak szabályozásait egyenként nem vizsgáltam át.

³ A Magyarországi Református Egyház törvénytárát ld. a http://reformatus.hu/adattar/torv/torv_tar.htm honlapon.

viselői között szerepelt.⁴ Az egyházi törvény értelmében csak a tisztségviselőket választják a választási eljárás szerint, az alkalmazottakat nem.⁵

A hivatkozott törvény további részében külön szakaszok rendelkeznek a kántorról (60–65. §).⁶ Az első mondat megdöbbenő egyház- és liturgiátörténeti szempontból, az egyházi közösségek jövődjéről⁷ szempontjából pedig elgondolkodtató: „A gyülekezeti éneklés vezetésére és általában az egyházi ének- és zenekultúrának a gyülekezetekben történő fejlesztésére és ápolására minden egyházközség kántori állást *tarthat fenn*.” A 61. és 63. §-ok azonban már a kántor presbitérium általi *választásáról* rendelkeznek, ami egyértelműen a rendelkezések következetlenségét mutatja. Nyilvánvalóan szükség lenne konkrét kántortörvényre, ahol a szórványgyülekezetektől a falusi gyülekezeteken keresztül egészen az oktatási intézményeket fenntartó gyülekezetekig eltérő, de egymásra épülő és egymásból következő alkalmazási és képesítésbeli követelményrendszer lehetne felállítani – ami alól az illetékes törvényhozók következetesen a reformátori egyházmodellből levezetett egyházközségi autonómia közelebről nem definiált alaptételének⁸ segítségével mentik fel magukat.⁹ A jelenlegi néhány szakasz tulajdonképpen e konkrét szabályok elvi megalapozását képeznék.¹⁰

⁴ E törvénykönyv szerint „Az egyházközség tisztségviselői: a lelkipásztor, az egyházközség vallásoktató és intézeti lelkésze, segédlelkésze, továbbá az egyházközségi főgondnok, a gondnok, a presbiterek, az egyházközség iskolájában alkalmazott tanár és tanító, a kántor, az egyházközség (egyházrész) diakónusa és diakonisszája [...] Egyházközségi alkalmazottak: az iratterjesztő és az egyházi.” A Magyarországi Református Egyház alkotmányáról és kormányzataról szóló I. törvénycikk 32. §. In: *A Magyarországi Református Egyház törvényei*. Budapest 1933, (későbbi módosításokkal: Budapest 1942.) 18. A kántorokról külön fejezet: I. tc. 48–49. § uo. 26–27. (az előírás szerint e két szakaszon felül a tanítókra vonatkozó rendelkezéseket értelemszerűen a kántorokra is alkalmazni kell; vö. V. tc. 42. § uo. 131.); díjlevelükről: I. tc. 33. § uo. 19.; nyugdíjukról: IX. tc. 2. §, 5. § *b*) uo. 215–216.; az esperes hatásköréről kántor választásakor I. tc. 93. § *j*) uo. 45–46.; a kántorválasztás végleges megerősítése az egyházmegyei közgyűlés által: I. tc. 112. § *j*) uo. 53.; kántori állás presbitérium általi szervezése egyházmegyei és egyházkerületi jóváhagyás után válik jogerőssé: I. tc. 76. § *b*) uo. 38.; a kántortanítói képesítésről és záróvizsgáról: V. tc. 79. § uo. 138. Külön kántori esküt már ez a törvénykönyv sem tartalmaz (az eskümintákat lásd: uo. 231–237.), elméleti alapvetés nincs, a törvény-szövegek a technikai részletek pontos szabályozásával foglalkoznak.

⁵ Néhány évvel ezelőtt nagy vita tárgya volt egy esperesi székhely gyülekezetében a kántorválasztás. Az esperes-lelkipásztor az egyházalkotmány későbbi szakaszainak értelmében ragaszkodott ahhoz, hogy a kántort az intézeti lelkészek megválasztásának törvényes rendje szerint válassza meg az egyházközség képviselője, majd ünnepélyes keretek között iktassák be a hivatalába. A felsőbb egyházi vezetés ellenkezése és ellenvetései ellenére a kántor megválasztása és ünnepélyes beiktatása megtörtént.

⁶ Ezt a néhány alaptörvényi szakaszt tulajdonképpen keretrendelkezésként lehetne értelmezni, amit majd egy külön törvényben kellene konkrét tartalommal megtölteni és értelmezni.

⁷ A törvény elfogadásakor a Magyarországi Református Egyház már több oktatási intézmény fenntartója volt, azóta az intézmények száma egyre nőtt és a fennálló politikai-gazdasági helyzet miatt egyre nő.

⁸ A gyakorlatban megoldatlan kérdés az egyetemes magyar és európai kultúrkincs körébe tartozó orronaállomány védelme, amelyért sok keserves és eredménytelen harcot vívtunk. Analógiaként értelmezendő azonban az az eset, amikor az (autonóm) egyházközség saját ingatlanát nem a szigorú törvényi előírások szerint idegeníti el, azaz adja el, akkor ez a jogügylet az egyházi felsőbb hatóság (fokozatos egyházi testület) jóváhagyása hiányában érvénytelen (ld. a Magyarországi Református Egyház gazdálkodásáról szóló módosított 2002. I. törvényt végrehajtási utasításával egységes szerkezetben 19. §).

Ez a megkötés a már hivatkozott egyházalkotmány 58. § (2) bek. szabályozásán alapul, amely kimondja, hogy „[a] presbitérium határozata fokozatos egyházi hatóság jóváhagyásával válik érvényessé, ha a döntés *a*) ingatlan vagyon szerzésére, megterhelésére vagy elidegenítésére, kölcsön felvételére [...] vonatkozik.” A szabályozás folytatódik: „ha [...] *c*) műemlék vagy műemlék jellegű ingatlanra, műkincs vagyonra, egyházi tulajdon átalakítására vagy építkezésre vonatkozik.” Egyes egyházkerületi szabályozások szerint pl. templomépítés kapcsán közegyházi pénzre, támogatásra csak az tehet szert, aki az építendő templom ter-

Az egyházi tisztségek, hivatalok mai egyházalkotmányunkban tükröződő felfogását minden bizonnyal azzal lehet összefüggésbe hozni, hogy – az általános vélekedés szerint – az ún. „kálvini egyházmodellben” négy tisztség (pásztori, tanítói, diakónusi, presbiteri) van, ebből következtetik az igaz egyház *négy ismertetőjegyét* (*notae ecclesiae*), amelyek között nem találjuk sem a kántori szolgálatot, sem az éneklést. Kálvin azonban egyértelműen az igaz egyház *két ismertetőjegyét*¹¹ nevezi meg, az egyház létét Krisztus jelenlététől teszi függővé.¹² Jelen tanulmányunkban a kántori tisztséget történelmi összefüggéseibe ágyazva, ill. visszahelyezve kívánjuk bemutatni.

Kántor

A kántor alapvetően – megnevezése nyelvtörténeti összefüggései alapján is – előénekes,¹³ aki a keresztyén egyházban mindig az egyházi és szolgálati hierarchia – annak eltérő értelmezése és felfogása mellett – része volt. A *cantor* az istentiszteleti-liturgikus éneklés vezetője és szervezője, aki történetileg a szentély közelében, a liturgikus cselekvéshez fizikailag is szorosan kapcsolódva helyezkedett el.¹⁴ „Legitimitását” ez a legfontosabb szolgálat jelentette.

A római bazilikákban az *archicantor* (~főénekes), a középkorban a *succentor* vezetése alatt álltak a templomi énekesek. A középkorban a liturgikus rend meghatározása, a

vét az egyházi hatóság által kijelölt szakemberrel, szakemberekkel előzetesen véleményezi, majd ezt a véleményt a testület is tudomásul veszi.

⁹ Kérdés marad továbbra is, ha van lelkészi, pedagógusi stb. alkalmazási (elő)feltételrendszer, ha egyházközségi vagy egyházi iskolai könyvelőt (gazdasági vezetőt) csak megfelelő képesítés birtokában lehet alkalmazni, akkor ez miért nem vonatkozik a kántorra. A legújabb szabályok szerint, ha az egyházközség nem képes az egyházkerület által meghatározott, előírt lelkészi fizetést előteremteni vagy megadni, akkor a közegyházi segítség mellett automatikusan az egyházközség jogi státusa, önállósága is csökken (ún. „vizsgálás” önálló egyházközségből missziói egyházközséggé), ami az egyházközség önrendelkezését és önkormányzati jogát érinti.

¹⁰ Különbféle szakmai testületekben (Református Egyházzenei Munkaközössége – REZEM, Doktorok Kollégiuma Egyházzenei Szekció) többször szóba került már ez a kérdés, évtizedek óta kezünkben vannak különféle külföldi testvéregyházak szabályozásai és irányelvei magyar nyelven. A MRE zsinati bizottságainak legutóbbi átszervezése után már egyházzenei (vagy „énekügyi”) bizottság sincs, hanem a tanulmányi bizottság részeként kezelik az egyházzenei. A 2002-es választások után az egyik egyházkerület pl. nem állított fel egyházzenei bizottságot, arra csak utólagosan kerülhetett sor.

¹¹ „Mert ha azt látjuk, hogy valahol Isten ígését őszintén hirdetik és hallgatják, ahol a szentségeket Krisztus rendelése szerint szolgáltatják ki, ott minden kétséget kizárólag megvan Istennek valamiféle egyháza [...] Az egyház ismertető jeleinek az ige hirdetését és a szentségekkel való élést tettük meg [...]. Ahol tehát tisztelettel hallgatják az evangélium hirdetését, s ahol nem hanyagolják el a szentségeket sem, ott abban az időben az egyháznak igazi és kétségtelen képe látható, melynek a tekintélyét megvetni, intelmeit visszautasítani, tanácsainak ellenszegülni, feddéseit kigúnyolni senkinek sem szabad büntetlenül; annál kevésbé szabad attól elpártolni, s annak egységét megrontani.” Kálvin János: *A keresztyén vallás rendszere*. Negyedik könyv: Azokról a külső gyámolító eszközökről, melyekkel Isten minket Krisztus társaságában hív és abban megtart. Pápa 1910. 306–307. (Egy zárójeles kérdés: Vajon az egyházi éneklés nem az Ige tiszta hirdetésének módja és eszköze...?)

¹² A kérdéshez lásd még részletesebben: Szűcs Ferenc: Kálvin tanítása az egyházkormányzásról. Reformátori teológiai alapvetés. In: *Confessio* (2007/3) (=http://www.reformatus.hu/confessio/2007/3/1tema1.pdf). A kérdéssel magam is foglalkoztam, ld. Pap Ferenc: Textusválasztás és/vagy egyházi év. 32. In: *Zsolnár XII* (2005) 31–37.

¹³ Vö. Zaicz Gábor (főszerk.): *Etimológiai szótár. Magyar szavak és toldalékok eredete*. Budapest 2006, 375. A történeti vonatkozások mai római katolikus alkalmazásának kérdései vonatkozásában ld. Dobszay László: Kántorok, cantorok (1)–(2). In: Uő. *Jegyzetek a liturgiáról*. Budapest 2001. 391–394.

¹⁴ Vö. Dobszay László: *Kántorok, cantorok*. 391.

szolgálatok beosztása, a templomi-liturgikus tárgyak őrzése egyaránt a *succentor* hatáskörébe tartozott. A *cantor* pl. a székesegyházi káptalan tagja, azaz kanonok volt (énekló kanonok), ez a tény feladata és felelőssége kiemelt voltára figyelmeztet. Az istentiszteleti szolgálatot végző testülethez tartoztak a diákok (*scholares*) is: a kisebbek (*pueri*), valamint az előrehaladott ismeretekkel rendelkezők (*procedentes*). Ők alkották együttesen a *chorust*. A székesegyházakon kívül, a helyi egyházakban is megtaláljuk – kisebb számban – a nevezett szolgálatok ellátóit. A diákok, gyermekek mestere tanít, valamint vezeti és szervezi a helyi egyház istentiszteleteit. A nevezett hivatalokat egyaránt az egyházi szolgálati rendbe sorolták, feladatuk végzésére ünnepélyes felhatalmazást nyertek.¹⁵

Az énekrend meghatározása,¹⁶ az énekek iskolai betanítása, a szertartások szervezése és vezetése, a 19. elejéig a magyar református egyházban többé-kevésbé a mester, illetve kántor feladatkörébe tartozott. A késő 18. század és a 19. század eleje – mint az egyházi és egyházzenei stílusváltás kora – hozta magával azokat a változásokat, amelyek a kántorról, annak tisztségéről és hivatásáról bennünk élő mai képet alapvetően meghatározzák és befolyásolják. A 19. század elejétől harcolnak különösképpen a lelkészek pl. az istentiszteleti énekrend kialakításának kizárólagos jogáért, ami manapság abban „csúcsosodik” ki, hogy a kántor-organista számos alkalommal még a szertartás kezdete előtt sem tudja, hogy egészen pontosan mi az adott istentisztelet énekrendje. A lelkészek a 18. század végi, 19. század eleji kántorokban – akik már a korai korok és hagyományfolyamok kései és szegény örökösei – mégis a régebbi korok szellemét és az újítások kerékkötőit látták, míg magukat az ún. haladás képviselőinek tartották.¹⁷

Az egyházi szolgálati és tisztségviselői rendbe tagolódás az istentiszteleti szolgálatokat végzők egymásrautaltságát és összetartozását fejezte ki, de ugyanúgy az ugyanazon a renden, ill. rendszeren belüli átláthatóság és feljebb jutás lehetőségét is magában rejtette. Különösen fontos ez a megállapítás a magyar reformáció mintegy első két és fél évszázadának megértésekor.

Az iskolamester („*Schola Mestör*”,¹⁸ *ludimagister*,¹⁹ *rector scholae*²⁰), akinek a felügyelete alatt a gyermekek tanultak és végezték a templomban és más szertartásokon a szolgálatot, egy vagy két év után rendszerint külföldre távozott, hogy ismereteit bővítse, és rendszerint teológiát tanuljon. Hazatérése után korábbi szolgálati helyén vagy másutt végzett lelkészi szolgálatot. Az iskolamester és a lelkész szakmai és szellemi bölcsője

¹⁵ Vö. Dobszay László: *Kántorok, cantorok*. 393.; Dobszay László: *Az esztergomi rítus*. [Budapest 2004.] 49–50., 52–53.

¹⁶ Az énekrendet történelmi (énekes) hagyományok alapján a 19. század elejéig a mester/kántor határozta meg. A legfőbb rendező-szervező elv maga az egyházi év volt. Ebben a korban minden bizonnyal elképzelhetetlen volt az, amivel szinte nap mint nap, minden nagy ünnepen és ünnepi időszakban szembeesünkünk kell: a lelkészek nagy része az énekválasztást, az énekszövegeket a prédikáció mondanivalójának aláfestő zenéjeként fogja fel. Énekeskönyvi konkordancia alapján, egyes szavak kontextusból kiszakított értelmezése szerint történik az énekek kijelölése, így nem egyszer előfordul, hogy Adventben nincs adventi, Pünkösdkor nincs pünkösdi ének az énekrendben.

¹⁷ A kérdést konkrét forrásokkal alátámasztva tárgyaltam: Pap Ferenc: Graduáltól diktálásig. Változások és következmények a nagykőrösi források alapján. 70–74. In: *Magyar Egyházzene* XIV. (2006/2007) 57–74.

¹⁸ Az 1626-os első kőrösi számadáskönyv szóhasználata szerint.

¹⁹ Először 1653-ból.

²⁰ Először 1671-ben (*Conventio D. Rectoris Kis Kallai*); 1679: *Conventio Dni Michaelis Vaj p. t. Rectoris Scholae Kőrösiensis*[is].

egy és ugyanaz volt.²¹ A lelkész feladata alapvetően a tanítás, prédikálás volt. Az istentisztelet előtt gyülekező nép énekét, a szertartások lefolyását az iskolamester felügyelte és irányította, számos adatunk van arra nézve, hogy a lelkész a gyülekezet éneklése alatt ment be a templomba. Lelkészhiánykor, a lelkész távollétében szintén ő látta el a lelkészi teendőket: az istentisztelet vezetésének hagyományos feladatköre mellett az imádságot, a Biblia felolvasását és a tanítást.²² Ennek késői öröksége pl. a Kecskeméti Református Egyházmegye hivatalos tanítótestületének 1878. évi végzése, amely a tanító helyettesítési kötelességeit a következőképpen szabályozza:²³

„III. Az isteni tisztelet körül való segédkezésre nézve:

- a) kisebb egyházakban az ún. sátoros ünnepeken köteles a tanító prédikálni –
- b) más alkalommal, milyen a lelkész betegsége, vagy elkerülhetetlen hivatalos teendője miatt való gátoltatás esetében is – ha talán a közelebb eső egyház lelkésze által nem helyettesíthető – a tanító végzi az isteni tiszteletet; –
- c) a tanító mint a könyörgést, úgy az egyházi beszédet is csak olvashatja –
- d) a tanító a népiskola keretében tartozó vallásbeli tudományokat saját iskolájában tanítja; de óhajtandó hogy a confirmandusokat a lelkész tanítsa.”

A falvak és városok, így Kőrös mezőváros két legjobban megbecsült és megfizetett tisztségviselője is a prédikátor és az iskolamester volt.²⁴ A lelkészek, iskolamesterek, később a kántorok meghívásáról vagy történetesen elbocsátásáról, fizetéséről, sőt: nyugdíjáról (nyugellátásáról), szükség esetén temetéséről, olykor esküvőjének részben-egészben történő támogatásáról is a város és az egyházközség képviselőjében eljáró tanács gondoskodott.

²¹ Amennyiben adataink helytállóak, és a személyek azonosítása lehetséges, a vizsgált időszakban a nagykőrösi eklézsia 8 korábbi iskolamesterét hívta meg később prédikátorává, 5 más helyen szolgálatot teljesített rektorot állított lelkészei sorába, 13 iskolamesterét pedig más gyülekezetek választották meg előjárójukká. Vö. Ádám Gerzson – Joó Imre: *A nagy-kőrösi ev. ref. főgymnasium története. A nagy-kőrösi ev. ref. egyháztanács megbízásából. Nagykőrös 1896, 178–187.; Rác Lajos: Fejezetek a Nagykőrösi Református Egyházközség történetéből. Nagykőrös 1988, 134 skk.*

²² Egy 1783-as erdélyi zsinat megszabja, hogy az iskolamester a papot csak az éneklőszékből helyettesítheti. További adatok vonatkozásában is ld. Dávid István: *Schola cantorum és református istentisztelet. 69. In: Dobszay Ágnes (szerk.): „Inter sollicitudines.” Tudományos ülésszak X. Pius pápa egyházzenei motu propriojának 100 éves évfordulóján. Budapest 2006, 61–72.*

²³ Pest Megyei Levéltár Nagykőrösi Osztálya (PML NKO) XII 18. Kecskeméti Református Egyházmegye Hivatalos Tanítótestülete iratai. Jegyzőkönyvek (1875–1894). *A kecskeméti ref. egyh. m. hivatalos tanítói testület Jegyzőkönyve. 1875. apr. 1-től 1886. apr. 21-ig.* 23. oldal. Nagy-Abonyban 1878. április 25-én tartott ülésének jegyzőkönyve.

²⁴ A nagykőrösi iskolamesterek és kántorok fizetésjegyzékét – ugyanígy a lelkészekét is – a városi anyagot őrző Pest Megyei Levéltár Nagykőrösi Osztálya másodbírói fizetésjegyzéke alapján állíthattam össze. A városi számadáskönyvek a 18. század közepéig rendszerint először a lelkész, majd az iskolamester, később az egyéb tanítók és kántorok pénzbeli és természetbeni javadalmát tartalmazzák, ezek után következik a városi tisztségviselők és alkalmazottak járandósága (vö. részletesebben: Pap Ferenc: *Nagykőrös egyházzene-történetének vázlatja a XVIII. század végéig.* 15–16., 20–21. In: Dávid István (szerk.): *Református Egyházzene Nagykőrösön I. Történelem és aktualitás.* Nagykőrös 2005, 3–24.)

Nagykőrösön 1757–58-tól sem a lelkészek, sem a rektor, sem a kántor, sem a tanítók nem közvetlenül városi alkalmazottak, fizetésjegyzékeiket többé nem találjuk meg a másodbíró számadásai között. A város az egyházi-iskolai tisztségviselők természetbeni javadalmazásához, az egyház és iskola anyagi segélyezéséhez a továbbiakban is hozzájárult, valamint az egyház és az iskola pénztökéjének kezelését is végezte. Losonczy Katalin adatai szerint Mária Terézia 1752-ben rendeletileg megtiltotta, hogy a tanárokat a város fizesse. Uő.: *A genfi zsoldárok története a magyar református énekeskönyvekben.* Doktori [DLA] értekezés. [Budapest] 2004 (kézirat), 56.

Úgy tűnik, hogy a *kántor* szó a magyar reformáció első mintegy másfélszáz esztendőben valóban templomi (elő)énekest jelentett. A *kántor gyermekek*²⁵ kifejezés a fiatalabb és idősebb gyermekeket, ifjakat jelentette, akik az egyházi szertartásokon az iskolamester vezetésével énekeltek. Közülük némelyek (idősebbek, biztos énektudással rendelkezők) kisebb-nagyobb (elő)énekesi feladatokat is elláthattak. Egy szentesi – lenyebb részletesen bemutatott egyháztörténeti forrás – a 18. század második feléből a következő adatot tartalmazza, amit a későbbi, 19. századi kézíratos másoló vagy a másolat olvasója már nem értett, hiszen az „ofkolai Cantorok” kifejezést nem csupán kérdőjellel látta el, hanem a „Kántus” szóra javította (ld. 22. lábjegyzet!).

„XIV. Réfz Az Ekkléfiai Uj Rendtartáfokról.

Az UR Vatsorájá[na]k kibolgtaltatásá[na]k alkalmatosságával az énekleftől Bünven a’ Cantor, sokbor egymafra botránkozásra kezdették az énekeket nemelly emberek, moft a’ Cantor pausalván ofkolai Cantorok intercalariter szakazonként énekelnek, ez is Bükféges vala.²⁶

XVII. Réfz E’ mi Ekkléfiánk[na]k külső rendtartásáról, nevezetelfen Kerefztség, UR vatforája [...]

Az UR vatforája körül gyakoroltatni fzozott Rentartáfainkat a mi illeti [...] Mindez idő alatt fzakaßonként Cantor Ur és a’ fcholaris Gyermekek alternatim²⁷ Boptak énekelni.”

Nagykőrösön a konkrét *kántori tisztség* megalapítására 1698-ban került sor. A 17. század második felében elsősorban külső okok miatt Kőrös mezőváros lakosságának száma jelentős növekedésnek indult, ami nem csupán a templom bővítését és a két templomhajó összenyitását (1696 táján) indokolja, hanem azt is, hogy a lelkészi és a rektori tisztség mellett városi fizetéssel a második lelkészi (1700), valamint a *præceptoris*, azaz az alsóbb osztályokkal, illetve kimondottan a lányokkal foglalkozó tanítói állást, ill. állásokat is létrehozzák. Köpeczi Ferenc 1692 novemberétől áll a város szolgálatában, 1693–94-től ő a leányok tanítója, majd 1698-tól a város által fizetett első református kántor (*Salarium Domini Francisci Köpeczi Cantoris et puellar[um] Præceptoris curriofis*²⁸). Nagykőrösön mindeddig iskolamester és kántor között nem volt különbség.²⁹

²⁵ Nagykőrösi adatokat ld. Pap Ferenc: *Nagykőrös egyházzene-történetének vázlatja*. 16.; uő. *Graduáltól diktálásig*. 62.

²⁶ A mondat második része a másodpéldányban: *midön a’ Kántor Paufálna, tsak az Oskolai Kántor* [más kézzel: a szó mellett ?, fölötte *Kántus*] *Gyermekek intercalariter szakazonként* [vő. intercalaris versus: *egyes versszakok végén ismétlődő vers*. Finály Henrik: *A latin nyelv szótára*. Budapest 1884.; (reprint) Budapest 2002, 1042.] *énekelnek, igen szép illendőfégevel az ISTENi Tifzetelemek*.

²⁷ (Versszakonként, szakazonként) váltakozva.

²⁸ PML NKO V. 206-a Nagykőrös Város Másodbirájának iratai. Számadáskönyv 1698.

²⁹ A szomszédos Kecskeméten a kántorok névsorát 1706-tól vezetik, addig ott is az iskolamester töltötte be a mi fogalmaink szerinti kántori hivatalt. Vő. Ittzés Mihály: *Adatok Kecskemét zenetörténetéhez 1599–1853*. In: *Bács-Kiskun megye múltjából*, 9 (1987), 305–356.

A kántori tisztség önállósodásának hasonló folyamatát másutt is megfigyelhetjük. Vő. Herepei János: *Adatok a magyar egyházi éneklés és leányoktatás történetéhez*. In: *Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez*. III. Művelődési törekvések a század második felében. Herepei János cikkei. Budapest–Szeged 1971, 238–325. Herepei János rendkívül fontos adatait – meglátásom szerint – e tanulmány első felében ismertett fogalmi tisztázások fényében (pl. *kántor gyermek* és *leányoktatással megbízott kántor*) kell jelen tudásunk szerint kissé összetettebben értelmezni.

Köpeczi Ferenc rövid szolgálata után a kántori állást úgy önállósították, hogy a leányok tanítója tulajdonképpen a mindenkori kántor utódjának számított.³⁰ Így a „kántorjelölt” fokozatosan beletanulhatott e felelősségteljes hivatásba, elég időt kapott arra, hogy a helyi szokásokat megismerje. A kántort kántornak tulajdonképpen csak a fent bemutatott átalakulások következtében nevezzük. Az önállósítás egyúttal és gyakorlatilag a feladatkörök és lehetőségek fokozatos szétválasztását és megkülönböztetését is jelentette.³¹

A kántori tisztség önállósodása a konkrét adott körülmények figyelembevételével általánosan a 17–18. század folyamán történt meg. Szentes mezőváros református közösségének történetét értékes és érdekes kéziratok őrzik, amelyek témánk vonatkozásában is hasznos adatokat szolgáltatnak.³² A szentesi eklézsiái krónika szerint 1732-ig az „oskolamester” és a templomi énekes-liturgikus szolgálat felügyelete egy kézben volt, majd az „éneklésre teljességgel alkalmatlan” új mester meghívása miatt kántort alkalmaztak, aki a leányok oktatásának ügyét is felvállalta. Szentesen ez nem színvonalcsökkenésként jelent meg, hanem éppen fordítva: a közösség végre orvosolni tudta a leányok tanításának elhanyagolt ügyét.

„IX. rész A’ Cantorokról.

Sok eftszendők alatt e’ mi Kerefsztyén Ekklefiánaknak Betsültes Oskola Mesterei viselték dítferetesfen a’ Cantorlagot, a’ mint nyilván feljegyezhettyük Kotfi Mihályban végeztetett 1732^{dkk} eBt[endő]b[en]. Melly eBtendőben hozattattván ki a’ Debretzeni N. Coll. Tagjai közzül Mesternek Banai [...] Pál tellyeséggel alkalmatlan lévén az éneklésre, ámbár erős kövér piros valtag ember ember vólna, az Ekklefiának ilyen fogyatkozása más módon nem orvofoltathatnék meg hanemha Cantori Hivaltal vifelő Személy külön a’ Mestertől kerestetnék³³ és állittatnék bé az Ekk[ési]áb[an]. Annyivalis inkább magát kélfz vólt az akkori Bets. Tanáts magát erre venni, minthogy Ekklefiánaknak Tagjainak Száma naponként nevelkedni és Szaporodni láttatnék, és a’ Szombédflágban lévő Kerefsztyén Várofoznak és azokban lévő Ekklefiánaknak ditséretes Példáit ez aránt is követni akarná. E’ mellett ez is lehetett indító ok méltán, mivel ilyen Szép Ekklefiának Leányi Oskolája mindeddig is tfak valamelly egyigyű Aßbony emberekre vólt bizattattva, kik ha a’ magok erejek és tehetségek berént dítferetes ßorgalmatos-

³⁰ Ezt a másodbírói számadáskönyvek pontosan vezetett fizetésjegyzékeiből követni tudjuk. Érdekes az is, hogy Kállai Mihály rövid ideig viselt kántori hivatalának letétele után (1750–51-től) ismét a leányok egyik tanítója lesz. A kőrösi kántorok névsora és szolgálati idejük a következő (gazdag forrásanyagunk kisebb hiányai sajnos éppen a kántorváltások időszakára esnek): *Köpeczi Ferenc* (ca. 1698–1700), *Debreczeni (Kalmár) János* (1700–1742), *Kállai Mihály* (ca. 1742–1750), *Poroszlai János* (1750–ca. 1773), *Hegedűs József* (ca. 1773–1812), *Vajda Ferenc* (1812–ca. 1856). Vö. Pap Ferenc: Kőrösi kántorportré – 190 éve hunyt el Hegedűs József. In: *Nagykőrösi Kalendárium IX* (2006), 112–115.

³¹ Úgy tűnik tehát, hogy általánosságban értékelhető, a tárgyalt időszakban elsősorban nagyobb, (mező)városi egyházaknál végbemenő, dokumentált jelenségről van szó, éppen azért a fogalmaink szerinti „kántor” képének történetileg hitelesebb újrarájzolása és újraértelmezése sürgős feladataink egyike kell hogy legyen.

³² Takács Edit: *A szentesi református eklézsia története 1700–1825*. Szentes 2001. <http://www.szentesinfo.hu/cd/ekklezsia/start.htm>. (A kiadvány az egyházközség-történet eredeti kéziratának és annak szintén kéziratot másolatának fotója mellett egy, a két kézirat egyesítéséből készített, eléggé nehezen használható, nem kritikai modern átírást is tartalmaz. Jelen tanulmányban az eredeti, régebbi kézirat saját magam által készített betűhív átírását közlöm, a másodpéldány kiegészítéseit, ill. változatait a lábjegyzetben tüntetem fel.)

³³ Későbbi szövegvariáns szerint: *rekefsztnék*.

sággal viselték is a' Præceptorai Hivattalt, de minden réßben nem lehetek elegendők, hanem egy vagy más dologban szükölködtek a' Tíft. Tanítónak vagy Ofkola Mester[ne]k Segidsége nélkül, a' mint mais Bokott lenni a' dolog az olyan Ekkléfiákban kik AßBonyokat tartanak Léány Ofkolákban. E' béli fogyatkozáfát is Ekkléfiánk el el megorvosolni és helyre állítani akarván, a' lejendö Cantorok réBekröl is hogy annyival bövebb jutalmot faradságokból várhatnának, e' két Szép Hivatalokot öBve kötötték igen böltsen, melly mind e' mai Napig a' Szombéd várofi Ekkléfiáknak példajok kívül itt practizaltatik.

Legelsö Cantorát Ekkléfiánk hozta Gyönröl [?] ³⁴ Ao 1732. # ³⁵ Szatthmari Deak Mihalyt, ki Gyevi Mester volt, igen nagy szavú erös éneklö, ugy hogy az idötül fogva is nem volt itt olyan éneklö Cantor, mindazáltal még is tsak egy eßtendeig lehetett, mellynek ez volt oka a' melly mai napig is ugyan pédabefzed Szentesen hogy Ö Cantornak igen jó volt, de embernek felette roßB volt.

Követte ötet Elek István uram Ao 1733. Ki hozatott [üres hely] Cántorságát viselte az Ekkléfiának kedve Berént Bintén a' Pestifig, Ao 1739. Maga önként az Ekklesiát itt hagyván; melly míg ³⁶ eddig sem mehetett tellyességgel feledékenyfégben, nem találhatván hamar Cantort abban a' Bomorú és gonoß idöben, hanem egy darabig az Ofkolabéli Gyermekek, azután ismét Onadi nevű Mester vitték e' Szolgálatot véghez.

Ao. 1740. Hozattatott Cantornak Sólthi Mihály Uram kit már mind magavifelésében mind termébeti tulajdonságiban elmért az Ekklesia ugmint két Eßtendök el forgása alatt hüséges Ofkola Mesterét, elhozák azért Köröfröl hol ez ideig volt Léányok Tanítója, itt töltött Cantorságban három eßtendöket, ismét vißB ment lakni Köröfre.

Követte Ketkemeti Præceptorságbul Kaszap Mihály Ur Ao 1742. most hatodik eßtendejét töltvén. Minden kevélység és kényesség nélkül Bokott éneklésének kedvsége, méltán mindenek előtt dítféretet érdemel.”

Az idézett gyülekezettörténeti forrás hetedik része ³⁷ a negyedik, ötödik, nyolcadik, tizenhatodik, huszonegyedik iskolamesterrel (nem kántorral!) kapcsolatban érdekes megjegyzést tartalmaz, a felsorolás végén a forrás az 1732. esztendőre utal, amikor az iskolamester mellé immár kántort is alkalmaztak.

„Nafzályi János a' N. Debretzeni Collegiombol hozattatott, igen jó Tanító Mester volt, máig is dicsertetik; de felyp lévén Cántornak nem derekas volt [...]” ³⁸

Kátai György is Hozattatott a' Collegiumból, igen Túdós és jó Prédikálló Iffjú, jó ember és jó éneklö, hathatós erös Szavú; ismét bé ment a' Collegiumba,

³⁴ Bizonytalan olvasat; Gyönrölről?

³⁵ Késöbbi bejegyzés a másodpéldányban más kéz által: # Eddig az Ofkola Mesterek voltak egyszersmind Kantorok is; de ezenn idöbéli Mester Banai Pál, nagyon gyáva éneklö volt; ez indította az Ekklesia Elöll járóit ar[r]a, hogy rendes Cantort tartanak –.

³⁶ A másodpéldányban: még-.

³⁷ VII. Réf. Az eddig volt ofkola Mesterekröl nevezetesen a' kik dítféretes emlékezetet érdemlenek Tanítványaikkal edjüit.

³⁸ Késöbbsz szatmári, majd kolozsvári híres professzor lett.

onnéd³⁹ pedig Académiákra, lejövén lett Debretzeni Ifpotály béli Prédikátor, és ugyan ott holt meg is.

Szerentfi János kis gyenge Mester jó Cántor volt, de csak eftsztendeig lakott itt, a' Collegiumban ment [...]

Mindjárt utána lépett bé Solti Mihály Ur[am] Ao 1723. Szelid magaviselesü és jó Tanító, itt Munkáját elvégezvén ment Köröfre Léányok tanítójá[na]k[.] ismét Kántorságra elhozattatott Szentesre Ao 1740.

Az eddig megirattattak után egy lineában jött Banai Pál Ao 1732. Ki jóllehet Túdós és Szorgalmatos Tanításáról dítféretes vólna, de hogy a' természet néki jó Sipoló torkot nem oštott, nem annyira kedves vólt mint mások;⁴⁰ ezen fogyatkozás nyújtott alkalmatosságot a' Szentefi Ekkléliának a Cantor tartásra.

Már egy réfzról meg könnyebbedvén az itt való Oskola Mestereknek Hivatalok a' jó alkalmatosságot örömeft kapta [a következő mester Debrecenből]

[A 25. mester Makóról jött,] Cs. Onadi [nem volt ennyire szerencsés, mivel] mind a Mesteri mind Cantori Hivatalokat edjütt vífelne, most vacálván a' Cantorság [...]

VIII. Réz. A' Léány Oskoláról és azokb[an] való Tanítókról. [...]

Tették Ekkléliánk[na]k Bets. Elöljáró Attyainak az időben midön Kántor tartásra magokat vennék, hogy a' Kántoroknak Kántori Hivataljoknak melléje Kötnék a' Léányok tanítását is, adván azért hivatalt Kántorságra alkalmatos Személyeknek, azokra bizattaték a' Léány Oskolais.⁴¹

Az 18. század közepéig az iskolamesterek, akik nagyobb, jelentősebb kollégiumok⁴² idősebb diákjai voltak egy, legfeljebb két esztendő maradtak az adott partikulában. Kőrös mezőváros protestáns iskolatörténetében az énekköltő, énekeskönyvszerkesztő, tankönyvíró (Hármas Kis Tükör, 1773) Losontzi Hányoki István⁴³ (1709–1780) volt az első iskolamester, aki nem egy, legfeljebb két évet töltött az oskolában, hanem folytatólagosan 28 esztendő (1741–1769⁴⁴).⁴⁵ Az Utrechtben teológiai doktori

³⁹ A másolatban: *onnét*.

⁴⁰ A mondatrész a másolatban, ill. másodpéldányban ekként hangzik: *Ki hogy az éneklésre alkalmatlan vólna, adott alkalmatosságot az Ekkléliának a' Cántor tartásra.*

⁴¹ A leánytanítók között találjuk: *Kántor Szatthmári Deak Mihály* (1732); *Elek István* [...] *idővel lett Körösi Léányok Tanítójává, és a Templomb[an] vasárnap harangozások előtt az Ekkl[és]i[ab]an] Biblia olvasójává* (1733).

⁴² Az Alföldön, így Kőrösre is Patakról és Debrecenből hozták a mestereket – mivel az iskolák rendszerint egy-egy nagyobb kollégium partikulái voltak – az első időkben, később kizárólag Debrecennel maradt fenn a kapcsolat.

⁴³ Neve írása bizonytalan, forrásainkban *Losonczy*, *Losonczy*, *Losontzi* írásmóddal egyaránt megtalálható a korabeli városi jegyzőkönyvekben. Két saját kézzel írt beadványa alján saját kezű aláírása (PML NKO V. 202-b. 2. Nagykőrös Város Tanácsának iratai. Tanácsi iratok 1626–1848. 202. és 1226. szám): *Losontzi István*. A *Hányoki* előnév, nemesi titulus (?) eredete nem világos.

⁴⁴ Losontzi István 1769. január 29-én kéri a városi tanácsot, hogy hivatala letétele után havonta egy-egy szekér fával segítsék. PML NKO V. 202-a. Tanácsülési jegyzőkönyvek (Protocollum miscellaneum) 1636–1847. 5. kötet *Diarium seu Protbocollum Miscellaneum inchoatum a Die 24^a Junij 1768*. 77.

⁴⁵ Vö. Ádám Gerzson – Joó Imre: *A nagy-kőrösi ev. ref. Főgymnasium története*. 187–189. Részletes életrajz és életmű-bemutató: Kiss Aron: *Losontzi István életrajza*. Budapest 1905, 63.

fokozatot szerző (1740) Losontzi nem prédikátorként, hanem professzionális tanárként, a kőrösi iskola első *professzoraként* töltötte be hivatását.⁴⁶

Érdekes az is, hogy a nagypesteki passió és lamentáció énekléséért a kántor – e gyakorlat 18. század második felében történő megszüntetéséig⁴⁷ – külön jutalmat kapott, de adataink csak abból az időből vannak, amikor az iskolamesteri⁴⁸ és kántori hivatalokat már szétválasztották, korábbról nem.⁴⁹ A lamentáció éneklésében nagyobb, ügyesebb diákok is részt vettek.⁵⁰ A szentesi egyházi krónika az 1765. év eseményei között a következőket őrizte meg:

„MDCCLXV

Szokás volt még ekkor, a' Passio eneklés, melly abbann állott: hogy Nagy-Pétekenn délbe, 12 órakor, minden harangok meg vonáfa utánn, a' nép a' Templomba fel gyült, és a' Kántor a' Kriftus fzenvedéfe historiáját, keferves tzikornyázáfokkal, egyedül maga el-éneklette. Ezért fizettek neki: 2 fto, ⁵¹ azon kívül adódott neki egy kulats bor, mellyet a' Templomba maga mellé tett, és abból mikor a torka meg fzaradt /:mert keményen és foká enekelt:/ egyget egyget ivott.”

Az egyetemes keresztyénség istentiszteleti hagyományából (önértelmezéséből és anyanyelvéből) táplálkozó magyar református kultuszi élet és (egyház)zenei anyanyelv a 18. század utolsó harmadára végképp megfáradt, megkopott. Reformokat, felvilágosult hangnemet és énekszövegeket, modernizációt követeltek a lelkészek és professzorok. Úgy érezték, lépést kell tartani a korrall (*racionalizmus!*). „Csupán” két ellenszegülő elem volt: a kántorok, akik a városi-falusi közösségek élén álltak, de a néppel talán mindig szorosabb, közelebbi kapcsolatot ápoltak, mint a lelkészek;⁵² valamint maga a

⁴⁶ Számadáskönyv 1741–1742: *Conventio Clarissimi Domini Stephani Losontzi, Rectoris Scholae Refor Kőrösiensis*; a város strázsatornyának építésekor egy réztáblát helyeztek el a város akkori tisztségviselőinek nevével (1752), ahol a következő fordulattal találkozunk: *Oskola Mester, avagy Professor Tiszt. Losontzi István Ur* [...]. In: *Annales Ecclesiae Reformatae Kőrösiensis* [1726-tól] 2–3. = PML NKO V. 203-a. Nagykőrös Város Tanács-Törvényszékének iratai 1708–1848(–1850). Jegyzőkönyvek 1722–1838. 5. kötet 1747–175[3] Tanácsgyűlési 433.

⁴⁷ Nagykőrösön 1773. március 31-én jegyezték fel a passióéneklés megszüntetését. Ld. *Annales Ecclesiae Reformatae Kőrösiensis* [1726-tól] 16. = PML NKO V. 202-b. Nagykőrös Város Tanácsának Tanácsi iratai. Vegyes [lajstromozatlan] iratok 1744–1808. 13. doboz; vö. részletesebben: Bárdos Kornél: Harcok a passió éneklése körül Magyarországon. In: *Theológiai Szemle* (1971) 303–320. = *Zsoltár III* (1996/2–3) 8–15.

⁴⁸ A leánytanítói és kántori tisztség iskolamesteri hatáskörtől való leválasztásáig mindenképpen a *rector* szervezte és énekelte a passiót. Egyelőre – tudomásom szerint – nincs olyan adatunk, amely arról szólna, hogy a lelkész-predikátor énekelte volna a passiót – a 17. század második feléig akár még elképzelhetőnek is tartom a feltevést.

⁴⁹ A nagykőrösi másodbírói és az egyházgondnoki (PML NKO XII. 16) fennmaradt számadások alapján 1701 és 1767 között 19 alkalommal jegyezték fel a passiómondásért adott jutalmat.

⁵⁰ Nagykőrösi adatok vonatkozásában ld. Pap Ferenc: *Graduáltól diktálásig*. 63.

⁵¹ A két forintos fizetség a passió énekléséért teljesen általános szokás volt: mind alföldi városokból (Nagykőrösön is), mind Erdélyből van számos megfelelő és egyező adatunk [„ami pedig az úgynevezett passio éneklését nézi, már régen el vagon ez is az ecclesiái rendelés által törölve, melyet ha mégis azok ellen is valamely ecclesia kívánna, az alatt a két rhénes forint megfizetése alatt kívánhattya, mely azon szokást eltörölő rendelés előtt szokott volt járni”]; 1798. június 17–21. kézdívásrá helyi zsinat. In: Buzogány Dezső (szerk.): *Erdélyi református zsinatok iratai IV. 1790–1800*. Kolozsvár 2001, 154.]

⁵² Esküvőkön, keresztelőkön, temetéseken, a családi élet jeles alkalmai több évtizedes szolgálatuk alkalmával mindig jelen voltak. Egyik cikkemben bemutattam, hogy pl. Hegedűs József nagykőrösi kántor egynémely gyermekének keresztülője a helyi lelkész volt, de a lelkész soha nem hívta a kántort kereszt-

nép. Az új, első, országosan bevezetett „reforménekeskönyvvel” (1806) – amely mintegy háromnegyed részben új zsoltdallamra éneklendő költeményeket tartalmazott – véglegessé és hivatalossá vált a stílusromlás. A nép nem ismerte, nem tudta énekelni az új ének(szöveg)eket. A kántorokat egyre lejjebb nyomták, a lelkész és a rektor-professzor is rendszerint összetűzésbe került a templomi énekvezérrel, egyúttal kénytelenek voltak a templomi diktálást is bevezetni, amelyre amiatt volt szükség, mivel a nép általánosságban nem hordott énekeskönyvet korábban magával, másrésztől hiánycikk volt az új templomi énekkönyv. A diktálás számos zavar és botrány forrása lett. Az iskolás gyermekek vagy ifjak hangja olykor nem volt elegendő, hogy az emberek megértsék az ének következő sorát.⁵³ Ozory Elek, a Nagykőrösre érkező utazó 1839 májusában az ősi falak között, a valaha virágzó egyházzenei kultúra helyett egészen lehangoló állapotot talál.

„Vasárnapra azonban visszatértem, mikor a’ reggeli nyolczórai harangzugás engem is az avult egyházba idézett. [...] Helyfoglalásomkor tüstint szemembe tünt, hogy az egyház’ éjszaki részén a’ karzatnak is karzata van,⁵⁴ hova, mint öltözetükből és sajtáságos arczvonásaikból gyanítám, a’ mesterlegények vannak fölmagasztalva. Ennek irányában az egyház’ hátulján van a’ diákok’ ’s éneklő-mester’ karzata.⁵⁵ Innen kiáltja le egy jótéteményes diák az ének’ egyes sorait, ’s a’ mester, leghatalmasb torokkal a’ világon, kezdi és végzi azokat. El nem gondolhatom, miért ragaszkodnak a’ nagykőrösiek azon diktáláshoz. Nem tud-e a’ város’ nagyobb része olvasni, a’ mi képtelen, hol olly iskola van? Vagy tán restelnek könyvet hordozni magukkal? Vagy tán sajnálják azon 30 váltó garast, melyet énekeskönyvért kellene kiadniok? Vagy hát miért? [...]”⁵⁶

Ebben a helyzetben érkezik meg a magyar református egyházba és istentiszteletbe az orgona a 19. század folyamán.⁵⁷ (Egyes késő 18. századi erdélyi forrásokból arra

komának, inkább a helyi nemesség tekintélyes képviselőit vagy az iskolai professzort választotta; a kántort már minden bizonnyal nem érezte egyenrangú, hozzá méltó partnernek (Pap Ferenc: *Kőrösi kántorportré*, 115.). A kántor családi kapcsolatai (házasságok, gyermekei házasságai, keresztkomasságok stb.) révén mindig jobban részese volt a közösség életének.

Debreczeni János kőrösi kántor mint egyházi ember (*Secundus Testis Reverendus D. Joannes Debreczeni Cantor Ecclesiae Kőrösien[sis] quā Ecclesiasticus ad puritatem conscientiae fatetur*) a városi törvényszék előtt lelkiismereti vallomást tesz, ill. tehet egy szőlővásárlási ügyben, míg más személyeket konzekvensen eskü alatt vallatnak. A kántor szava becsületbeli és kétségbevonhatatlan szó volt még a bíróság előtt is (PML NKO V. 203-a. 2. kötet *Protocollum Juridicum NKőrös 1727–1732*, 438.).

⁵³ Vö. részletesen (nagykőrösi adatok, források, további szakirodalmi hivatkozások): Pap Ferenc: *Graduáltól diktálásig*. 67–74.

⁵⁴ Feltehetőleg az 1732–1733 táján épült, népies növénydíszítéssel ellátott, festett mellvédű karzatról lehet szó. Kovács: *i. m.* 14. A másodbíró számadása csupán a következő feljegyzést tartalmazza: „*A Templomban Kar körül dolgozó Ajtálos legények[ne]k discre[tive] ad[am] f. 4.*” Ez az északi karzat valószínűleg az orgona behelyezésével egybekötött templommagasítás (1854–1855) következtében lett kétemeletes karzattá. Kovács Gyula szerint azonban ekkor csupán a templom délnyugati végében emeltek az ifjúság számára kettős karzatot. Vö. Kovács Gyula: *A nagykőrösi református templom építésének története 1963-ig*. [Nagykőrös] 1964 (kézirat), 22. Ezt a kettős (kétszintes), gyenge és keskeny karzatot a templombelső utolsó teljes felújításakor (1876–1877) bontották le.

⁵⁵ Ez lehet az 1764-ben épített keleti karzat.

⁵⁶ Ozory Elek: Néhány nap Nagy-Kőrösön. (Utazási töredék.) In: *Társalkodó* (1839/39) 153–155. = Nagykőrösi Kalendárium V. (2002), 63–66. Vö. Antalffy Gyula: *Reformkori magyar városrajzok*. Budapest 1982, 267.

⁵⁷ Részletesebben ld. Dávid István: *Schola cantorum*. 70–72.

következtethetünk, hogy rövid ideig a graduális-szertartási éneklés addig fennmaradt része és az orgona együttesen szerepelt az istentiszteleten.⁵⁸) A klasszikus előénekes-kántorokat lassanként félreteszik, nyugdíjazzák, egy új, megfelelő szakmai képzettséggel, biztos tudással nem rendelkező, sok szempontból egyre inkább talajvesztett „kántortársadalom” jelenik meg. A templomi éneklési-énekkari kultúra szerepét a kántusok és az istentisztelet világától egyre távolabb kerülő dalárdák veszik át. Dobos János (1804–1887) egykori óbudai, majd ceglédi prédikátor⁵⁹ szavaival:

„– mesterünk is kevés. Elaggott fésűs mestereink, az ut, re, mi, fa, sol, la, si-t inkább a’ gyermekeken verik el: az iskolákból kikerült fiatal iskolatanítónk, ha csak az iskolában az énekeskar tagjai nem valának, mitsem értenek a’ hangjegyekkel szabatos énekléshez; ’s a népnek nincs kitől tanulnia. [...] Nálunk [...] a’ templomi éneklés nem szép, nem lélekemelő. Mondjuk ki az igazat! Népünk az aestheticában itt is hátra van, ’s nagyon egyszerű vallásunk itt nem fordított elegendő figyelmet arra, hogy a’ méltóság mellett egy kevés izléssel magasította volna cultusunknak ezen sokat-jelentő részét. [...] Templomi éneklésünk rosszabb lábon nem állhat már, mint a’ milyenen most áll; mert benne kevés vallásos ájtatosság mellett még művészet, – még izlés, – mi több – még decorum sincs. *Claud* francia melódiái ’s a’ gradual néhány zökögő hymnuszaí úgy ki vannak énekelve eredeti alakukból, hogy rájok ismerni alig lehet [...]”⁶⁰

Nagykőrösön a már fentebb említett Hegedűs József kántor utódául a debreceni kollégiumból hívja meg a városi tanács Vajda Ferencet,⁶¹ aki Nagykőrös utolsó „szárazkántoraként” működött. Idejében tervezik és viszik végbe az orgonaépítést (1854–55). Vajda kántor úr nem tudott orgonálni, Szotyori Nagy Józsefet hozzák el szintén Debrecenből. De vajon mi lesz az előénekes és az orgonista kántor első együttműködéséből? Vajda – ahogyan Eötvös Károly novellája leírja⁶² – bosszút forral. Leéneklí az orgonát, azaz az intonáció után hangjával az őhöz szokott gyülekezetet elviszi. Botrány kerekedik, az öreg kántort nyugdíjba küldik.

Pulpitus, éneklőszék

A templom berendezéseivel, liturgikus bútordarabjaival és az ott kialakított „élettér” értelmezésével többek között a falu, a város szerkezetét mutatta be, képezte le. A templom ugyanolyan ház, mint a település, az emberi léttér bármelyik hajléka. Ajtó, ablak, falak, tető mellett van benne egy asztal, ahová letelepedünk. Azok a mesterem-

⁵⁸ Vö. Dávid István: Konklúziók Erdély XVIII. századi orgonaépítészetének vizsgálatából. In: Dobszay László – Papp Ágnes (szerk.): *Socia exultatione. A Rajeczky Benjamin születésének 100. évfordulóján tartott tudományos ülésszak előadásai*. Budapest 2003, 291–304.

⁵⁹ 1831-től 1844-ig apja szolgálati helyén, Óbudán működött, majd 1844-től Kömlődön, 1845-től Pécelen lelkészkedett. Az 1847–48-as országgyűlés egyik lelkésze volt. 1852-től Tótfalun, 1854-től Cegléden teljesített szolgálatot.

⁶⁰ Dobos János: Magyar-egyházi éneklésünk úgy a’ mint van. 127–128. In: *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* IV (1845. február 9.) 126–132. Köszönöm Szetey Szabolcsnak, hogy Dobos János ezen írására felhívta figyelmemet.

⁶¹ 1812. február 4-én tárgyalják az utódlás kérdését. PML NKO V. 202-a. Nagykőrös Város Tanácsának iratai 1636-1847. Tanácsulési jegyzőkönyvek. 14. kötet *Protocollum Miscellaneum pro Annis 1811. 1812. et 1813.* 158–159.

⁶² Eötvös Károly: A nagy-kőrösi kántor. In: uő. *Nagyokról és kicsinyekről. Eötvös Károly munkái XIX.* Budapest MDCCCXVI. 183–191.

berek, akik művészi-természetes tehetségükkel a házak berendezéseit, festett ládáit készítették, ők festették-faragták pl. a templomi padokat, a kazettás mennyezet, a karzatok mellvédjét.⁶³ Az emberek házai és az Isten háza között csupán funkcionális különbség van.

Az éneklés és az éneklő személy, csoport közösségen belüli szerepe és templomi helye szorosan összefügg. Az iskolamester, majd a kántor a közösség nagyra becsült, maga elé helyezett személyisége és tisztségviselője volt. A kántori tisztség hatalmas, együttes hármastisztét az oktatás, az előimádkozás (szertartásvezetés) és az előéneklés (zenei tevékenységek szervezése, összehangolása) feladatkörében látom.

A liturgikus tér középpontjában, a templom piacán helyezkedett el a szószék és az úrasztala, de ugyanitt volt a papiszék közelében a kántorszék is. Ami a lelkész-tanító hivatala szempontjából a szószék, az az iskolamester-kántor esetében a pulpitus, éneklőszék (amely zárható résszel rendelkezett az énekeskönyvek tárolására).

A liturgiáért felelős személy templomi ülés-helye ősiség. A zsinagógákban a tóratekerceket és egyéb szent iratokat rejtő frigyszekrény egyik oldalán van a rabbi széke, másik oldalán pedig az előimádkozói pulpitus („kántorszék”).⁶⁴ A zsinagógai istentiszteleten a kántor (héberül *hazan*) vezeti az istentiszteletet, mondja el héber nyelven és hagyományos dallammal az egyes imák kezdő és befejező sorait, ezáltal a közösség közös imádságát szabályozza, rendezi.⁶⁵ A zsinagógai istentisztelet kialakulását és történetét, liturgikus elemeit és tárgyait több vita is övezi,⁶⁶ de az biztos, korabeli tanúk és ásatások,⁶⁷ valamint egyéb tárgyi bizonyítékok alapján, hogy a Jézus korabeli zsidóság istentisztelete lényegében nagyon hasonlított ahhoz a liturgikus gyakorlathoz (a később keletkezett elemektől és irányzatok felfogásától eltekintve), amit a világ minden pontjára szétszóródott későbbi diaszpóra zsidóság istentiszteleteként ismerünk. A keresztyén egyház ebből az örökségből nőtt ki, ezt vitte tovább és ismerte magáénak hosszú évszázadokon keresztül.⁶⁸

Kálvin Genfjében nem két istentisztelet volt: az egyik a lelkész, a másik a kántor elképzelései szerint. A szolgálat, az istentisztelet egysége egy különleges (építészeti, térrendezési) összetartozandóság által lett láthatóvá. Altalánosan nem ismert tény, hogy a genfi székesegyházban a kántor-előénekesnek és a lelkésznek összefonódó központi helye volt: a liturgikus térben elhelyezett szószék alatt helyezkedett el a kántorszék

⁶³ „[A]z egykori, hagyományos életkeretek között élő paraszti, mezővárosi közösségek a 18. sz. végéig, helyenként a 19. sz. első felében is a templomi tárgyakat ugyanazokkal a mesterekkel készítették, akikkel saját házuk bútorzatát. Sőt, gyakran előfordult, hogy a kórusban áglábas vagy fűrt lábú házi készítésű padokat helyeztek el.” Magyar Néprajzi Lexikon (a továbbiakban: MNL) V., 254. A révkomáromi asztalosok festett ládáit és templomi munkái közötti összefüggésekkel kapcsolatosan adatokat közöl Nagy Varga Vera: Komáromi (révkomáromi) asztalosok a 17–19. században. Tények és feladatok a komáromi asztalos-ság kutatásában. In: *Néprajzi Értésítő. Annales Musei Ethnographia* LXXXV. (2003) 41–59. A komáromi asztalosmesterek nagykőrösi református templomban végzett munkájával kapcsolatban lásd Nagy Varga Vera: *Komáromi (révkomáromi) asztalosok*. 48–49. „Elemzések [értsd: a karzatzfestéseké] sok társadalom- és művelődéstörténeti tanulsággal gazdagítja ismereteinket, másrészt közvetve segítségükkel a magyar bútorkészítő művészet fejlődése nyomon követhető, lehetővé teszi, hogy e népművészet motívumanyagának kialakulását az utóbbi 250–300 évben rekonstruálhassuk.” MNL III., 58.

⁶⁴ Schmelowszky Ágoston: *Rövid bevezetés a zsidó liturgiába*. 10. Budapest 2002.

⁶⁵ Raj Tamás rabbi ismertetője nyomán. Forrás: www.zsido.hu/synagogue/zsinag.htm.

⁶⁶ A kérdéskörrel részletesen foglalkozik: Wick, Peter: *Die urchristlichen Gottesdienste. Entstehung und Entwicklung im Rahmen der frühjüdischen Tempel-, Synagogen- und Hausfrömmigkeit*. Stuttgart 2002, 88–116.

⁶⁷ Wick, Peter: *Die urchristlichen Gottesdienste*. 88–90., 110–112.

⁶⁸ Vö. Dobszay László: Az éneklőszék. In: *Gondolkodó füzetek* (2002/2), 11–12.

(*Kantorenkanzlel*).⁶⁹ A magyar református éneklőszék az egyetemes keresztyénség és a magyar református istentiszteleti gyakorlatban a liturgia ősi eszményéből hordoz valami nagyon lényegeset: a felolvasott, hirdetett, énekelt és látható Ige genuin egységét.

A templom piacát ülték körül szigorú rendben a férfiak, nők.⁷⁰ A templomi ülésrend a közösség belső hierarchiája szerint tagozódott, amely hosszú történelmi fejlődésen keresztül alakult ki.⁷¹ Pl. Nagyalambfalván az asszonyok részére elkészített új székek miatt kellett az ülésrendet 1682-ben újból meghatározni, ill. lefektetni.⁷² Nagykőrösi adataink szerint⁷³ a céhtagok az istentisztelet megkezdése előtt ünnepi viseletben a templom előtt gyülekeztek, a mesterek a céhmester,⁷⁴ míg a legények az atyámester⁷⁵ vezetésével sorakoztak. A céhek számon tartott alapítási évük szerint vonultak be a templomba, mindegyik céh a maga helyén foglalt helyet, hiszen minden céhnek saját széksora volt, sőt a céhek fiatalabbak iránti köteleességtudatát mutatja, hogy több társulás saját költségen templomi padokat állíttatott be a jövő nemzedék számára.⁷⁶ Az ifjabbak, azaz a legények – a 18. század karzatépítései óta⁷⁷ – a karzaton foglaltak helyet, mind a mesterek, mind a legények a céhbe lépés ideje szerint ültek. Sa-

⁶⁹ „Der Kantor hatte in allen Gottesdiensten mitzuwirken, einschließlich der Katechismus- und Abendmahlsfeiern (um 5 Uhr früh). Zur Erfüllung dieser Aufgaben stand ihm in St-Pierre in Genf eine Kantorenkanzlel unterhalb der Predigerkanzlel zur Verfügung. Es ist deutlich: Dem Kantor kommt in der von Calvin ausgedachten Struktur ein zentraler Platz zu.“ Weeda, Robert: Die Rezeption des Genfer Psalter im 16. Jahrhundert. 44. In: Bernoulli, Peter E. – Furler, Frieder (Hrsg.): *Der Genfer Psalter. Eine Entdeckungsreise*. Zürich 2001, 43–56.

⁷⁰ MNL V., 255–256.

⁷¹ A felekezettől függetlenül meglévő alap- és rendezőelv szerint a jobb oldalon a férfiak, a balon a nők foglaltak helyet, amit még az egyes nemeken belül az életkor és/vagy a családi állapot szerinti tagozódás is jellemzett.

A családi állapotban vagy az életkorban bekövetkezett változás az új állapot szerinti ülőhelyhez jutásban vált láthatóvá. A kezdeti időkben a templomi szertartások alatt álltak, majd pl. a szentélyben megfelelő stallumok, valamint a világi hatalmasságok részére készített ülőhelyek mintájára a „köznép” is ülőhelyhez jutott. A fiatalabbak (lányok, legények) az ortodox hagyományban mai napig létező szertartás alatti állását (az idősebbek a fal melletti ülő-álló stallumszerű alkalmatlanságoknál támaszkodhatnak, vagy manapság hordozható székeken foglalnak helyet) a karzatokon való ülés váltotta fel, ill. ki.

Érdekes az egyes erdélyi falvakból származó adat, miszerint a templomi ülésrend és a temetkezési rend nemzetségek szerint alakult; a legrégebbi, legrangosabb nemzetségek az úrasztalához legközelebb kaptak helyet, és a falu közepén laktak. A szertartás alatti ülés rangot és funkciót fejezett ki. Ld. még: Magyar Néprajzi Lexikon V. kötet, 256., 260–262.; Varga Gábor: *Tanulmányok Lak történetéből*. Debrecen 1995. (=http://mek.oszk.hu/02100/02170/02170.rtf) 33–43.; Tóth Levente: „...kinek-kinek ülése hol legyen...” Templomi ülésrend 1682-ből. 22. In: *Örökségünk* I. (2007/2), 22–23.

⁷² A két nagy gazdag és tekintélyes család padjai után a 3. padban jelölték ki „az praedikátorné, mesterné”, mellette pedig „Magyarosi György Deákné” helyét. Tóth Levente: „...kinek-kinek ülése hol legyen...” 23.

⁷³ Horváth Zoltán: *Egy mezőváros céhes ipara. A nagykőrösi céhek élete és története*. Nagykőrös 1943, 72. (felhasznált példány: PML NKO Lelt. sz. N/1081/1977).

⁷⁴ Az egyes céhek évente, általában Vízkeresztkor választott vezetője; irányította és képviselte a céhet. Horváth Zoltán: *Egy mezőváros céhes ipara*. 39–43.

⁷⁵ A céh által az idősebb, tapasztaltabb mesterek közül a legények és az inasok (az inasok voltak a céhek legfiatalabb tagjai) vezetőjeül választott tag elnevezése. Horváth Zoltán: *Egy mezőváros céhes ipara*, 43.

⁷⁶ Pl. 1794-ben a szabó céh „[...] Fiai vagyis legényei számára tsináltatott egy kart [értsd: karzatot] a Deákok és az Parasztok karja között az maga saját kötségin, mely is került 60 forintokba.” Horváth Zoltán: *Egy mezőváros céhes ipara*. 72.

⁷⁷ „A prot. vallásgyakorlatban a ref. és az unit. Egyházaknál bevezették a szentélyek [karzatt]al való beépítését vagy ha szentély nélkül építették a templomot, a szószékeltől jobbra és balra a két oldalra egyaránt építhettek kórusokat.” MNL III., 58.

ját énekeskönyvhasználattal kapcsolatos adatunk 1770⁷⁸ és 1771⁷⁹ tájáról van. Aki hiányzott, elaludt, vagy nem viselkedett rendesen, szigorú büntetésre számíthatott. Az úrvacsorát is előljáróik vezetésével vették fel, a templomi adakozásból is kivették a részüket.⁸⁰

A lelkész, rektor-professzor és kántor elkülönülésének legbeszédesebb jele és „leglátványosabb” kifejeződése a 18. század második felében a karzatépítés. A nagykőrösi jegyzőkönyv szerint:

„Anno 1764. Fuit ædificatus chorus pro Juvenibus, in parte Templi orientali, item Porticula ad portam Templi occidentalem, Iudice p.t. Primario. D. Joanne Laski.”⁸¹

A templom keleti részében az ifjak számára 1764-ben felállított kóruskarzat és a templom piacáról erre az építményre felküldött kántor és kórus ténye a más iskola-fenntartó gyülekezetekből származó információkkal jól egybecseng. A kolozsvári partikulaként működő Désen 1748-ban a „kántor és a deákok számára éneklőkart építettek”, a Kőröshöz hasonló módon Debrecenhez tartozó Békésen pedig egy 1784-es leírás szerint ekként nézett ki a templom:

„Mi egyéb ékességek vannak még belülről ezen nagy Templomban? [...] mind a két végén a Templomnak Karok (Chorus), kik körül a kisebbikben az Énekes (Cantor) Oskola Mester és Énekes Deák Gyermekkel együtt, a másikban pediglen az egybegyült Iffiuság a Zsoltárokat éneklék.”⁸²

Hasonló jelenség nyomaival találkozunk az éneklőszék gyakorlatát hosszú ideig őrző erdélyi gyülekezetekben, ahol hasonló változtatások mennek végbe, mint az Alföldön. A pulpitusat átalakítják, illetve kettéfűrészelik vagy kettéveszik, felső részét számmutató táblának átalakítva a kántorral együtt a karzatra helyezik.⁸³

⁷⁸ Egy verekedés kapcsán (1770. november) jegyezték fel a nagykőrösi tanács-törvényték jegyzőkönyvébe, hogy a verekedés eszköze az énekeskönyv volt. A szöveget idéztem: Pap Ferenc: *Graduáltól dik-tálásig*. 70.

⁷⁹ Horváth Zoltán levéltári források alapján jelenleg beazonosíthatatlan adata szerint 1771-ben a vasárnapi istentisztelet után az egyik mestert egy boltos kalmár megverte. A mester nem a verést fájlalta, hanem azt, hogy egyedi és drága „soltáros könyvecskéjét” a támadó kiütötte a kezéből, és az a sárba került. Horváth Zoltán: *Egy mezőváros céhes ipara*. 72.

⁸⁰ Uo. 73.

⁸¹ *Annales Ecclesiae Reformatæ Körösiensis* [1726-tól]. 14.

⁸² Losonczy Katalin: *A genfi zoltáros története*. 59., 61.

⁸³ Kőrösfő és Tordaszentlászló református gyülekezetében az eddig számmutatóként használt templomi bútordarabok azonosítása a közelmúltban történt meg. Kőrösfőn a pulpitus felső részét az 1764-ben épített és befestett karzatra vitték fel, alsó részét a toronyban találták meg, és jelenleg restaurálják. Tordaszentlászlón a templom éneklőszéke a felirat szerint 1750-ben készült, majd átkerült a falu később épült templomába, ahol a felső részét lefestették, és szintén énekszámartóként használták. A korábbi lábazat az épületben volt.

Ősz Sándor Előd egyházlátogatási jegyzőkönyvek alapján egy másik erdélyi egyházmegyéből, ugyanebből az időszakból közöl hasznos információkat. Adatai túlnyomó része a 18. század második feléből származik és csak a változtatások fényében értelmezhetjük és értékelhetjük helyesen. A Déván 1746-ban a templom közepére (esetleg újból?) levitt éneklőszék az egyik legkorábbi feljegyzés. Ha a kérdést kezdetektől fogva a maga teljességében nézzük és kívánjuk megérteni, akkor az orgona által később kiszorított pulpitusos éneklést, valamint magát az éneklőszéket sem „szükségmegoldásnak”, sem „liturgia- és zenetörténeti kövületnek” nem tarthatjuk. Vö. Ősz Sándor Előd: Éneklőpulpitusok a Hunyad-Zarándi Református Egyházmegyében. In: *Magyar Egyházszerve* XII. (2004/2005), 21–30.

A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Lak község 1790–1796 között újonnan épült templomának – az előzőt el kellett bontani – pontosan meghatározott és kihirdetett⁸⁴ ülésrendje 1796-ból fennmaradt. A „Cathedra (értsd: szószék) mellett vagyon Tiszteendő Praedicator Urunk széke”, a férfiak, nők leányok szigorú rendben helyezkedhetnek el, a karzat alatt ülnek az „oskolás leányok”, „TISZTELETESNÉ ÉS REKTORNÉ ASSZONYOKNAK” rendeltetett állandóul és örökösen, megmásolhatatlanul” kiemelt első hely a papi szék közelében. A rektor (mester, kántor) már a karzaton kap helyet a kórus mellett, amely iskolás fiúkból állott.⁸⁶ Az asztalos munkákat Hubay Sándor és egy legénye vállalta 60 Rforintokért, valamint étkeztetésükért:

- „1/ Székek illendőképpen mind az egész Templomban, mind a két Karban;
- 2/ Ablakokra ráamákat 2 felé nyíló fiókkal;
- 3/ A két ajtókra is két felé nyíló ajtó illendő festéssel edjütt;
- 4/ A kő catedrát is illendőképpen megfestem.”⁸⁷

Ismét Dobos János szavait idézem:

„De ereszkedjünk alá e’ magasságból földi alacsony templomainkba, hol a’ távolság nem olvasztja el mysticus zúgássá a’ rendületlenül-kanyargó hangokat, – hol az ember hallja magát az éneket, és látja magát az éneklőt. Itt az anyag durván játszik, ’s a’ szellem felé, mint vele ennél fogva össze-olvadhatna; nem talál magának helyet, hová leszállhasson, – felriad és tova-röppen, mint a’ madár, mikor a’ fagép a’ szomszéd bokron vagy fatetőn kelepelni indul. Sokszor ez a’ templomi fagép, mint egy sovány fakelepcze, a’ rector vagy kántor tisztessé mélyében sörög a’ pulpitus mellett, ’s olly hangon kezdi el énekét, millyenen a’ fűrj szokta kezdeni. A’ sorok végén egymásután szakadoznak el, mint fonalak, az egyes hangok, – míg végre kikopik közölök a’ kezdő hang, ’s hosszan nyujtva a’ véghangot egy nyekkenéssel köti a’ másik sor elejéhez. Az ének legvégén még sok helyen megvan a’ végczikornya, melly, mint némelly állatoknak farka, két-három karikába kunkorodik fel *codá*-alakban az ének után, és sokszor olly hosszan nyulik el, hogy a’ lelkész bátran fölmehet rajta a’ szónokszékbe.”⁸⁸

A háromszéki Feltorja fennmaradt jegyzőkönyveiből is értékes adatokat nyerhetünk.⁸⁹

„A fel-torjai templom igen ditsőséges szép templom, két szakaszba vagyon építve, a Napkelet felől való része mely Sanctuariumnak neveztetik, és amelyben a férfiak ülnek, sokkal magosabb, hogy sem a más része, e párkányos bolthajtás-

⁸⁴ A laki református egyházközség korai jegyzőkönyvéből (1753–1790) van adat ún. „székperre”, székvitára (vö. MNL V., 262.; Tóth Levente: „...*kinek-kinek ülése hol legyen...*” 22.), ekként: „*Idős és ifjabb Bassó Mihály Uraimék Feleségeik a Templombéli Széken ülés miatt öszve háborodván, kívül osztán illetlen Beszédekkel egymást illeték, melyekről Elöttünk meg is követtek egymást és szépen meg is békéltettek itt a Paróchián*” (1767). Varga Gábor: *Tanulmányok Lak történetéből*. 33. A 18. században több helyen a vitás helyzetek miatt az ülésrendet a presbitérium/konzisztórium határozta meg, és szószéki hirdetés útján közölték azt a hívekkel („rende-lés”). MNL V., 262.

⁸⁵ Varga Gábor: *Tanulmányok Lak történetéből*. 38–40.

⁸⁶ Uo. 38–41.

⁸⁷ Uo. 37.

⁸⁸ Dobos János: *Magyar-egyházi éneklésünk úgy a’ mint van*. 129.

⁸⁹ Tüdős S. Kinga: *A feltorjai református egyház 19. századi jegyzőkönyve*. Lelőhelye: <http://www.cosys.ro/siculica/acta97/hu/muvelodes/tudos.htm>.

sal régi módilag, de azonban igen szépen vagyon béboltozva. A más része a templomnak, ahol az asszonyépek ülnek, sokkal törpébb, e régi deszka menyezettelt vagyon bepadolva [...] A templomnak alatt a földön, vagynak három festett ajtai, melyek közül kettőn az asszonyok járnak bé a templomban, harmadikon, a Sanctuarium ajtaján a férjfiak járnak bé. A Chorusnak is, ezen kívül, fenn, az asszonyok feje felett vagyon egy záros ajtaja, ebben a Chorusba többnyire gyermekek és ifjú legények szoktak ülni.

2do Vagyon a Sanctuariumaban egy szép új Chorus, azon ilyen iscriptio, t.i a festett Chorus frontispiciumán: EZEN CHORUS ÉPÍTETETT AZ NEM. FELSŐ TORJAI REFORMATA ECCLÉSIA KÖLTSÉGÉN 1798.

3tio Ezen szép Chorusban⁹⁰ készítettett egy hat mutatoju festett orgona tremulával, melynek a corpusán ez az inscriptio vagyon: "TTTT: MOHAI SIGMONDNÉ KÖNTZEI LIDIA KÖLTSÉGÉN KÉSZÜLT ORGONA A FEL TORJAI REF. TEMPLOMBAN. 1800"⁹¹

A chorusban vagyon helyeztetve egy festett pulpitus amely mellől a kántor szokott volt énekelni ennek előtte, és amelyre a soltárok számjait is szokta kitenni, a templombéli énekesnek alkalmatosságával. Ezen ilyen incriptio vagyon: 'CUR. FIERI JOHANNES BENKŐ de K. VÁSÁRHELLY. ORE SUO PROPRIO FLOR. 6. Anno 1747.' N. B. Ezen pulpitus most a mesteri házban benn vagyon.

A fel-torjai éneklő mester számára vagyon egy Graduál is, vagy régi nagy énekes könyv, melly jött ki Debretzenbe 1736 esztendőben. Ezt a templomba ajándékozta Néhai fel-torjai PETŐ Pál aki alsó Csernátoni mester volt. Ez a mester gondviselése alatt vagyon."

Több helyen rámutattam arra, hogy az egyre szaporodó erdélyi pulpitusadatok mellé nem tudunk alföldi, dunántúli adatokat tenni. Az általam tüzetesen átvizsgált nagykőrösi forrásokból csak a másodbíró 1641. évi számadáskönyvében találunk egy igen szórványos információt: „*Lecz szűget à korusban valo székeknek vettem d 4*”, azaz a templom kórusában (feltehetőleg a valamikori szentélyben, ahol a mester vezetésével énekeltek a diákok és a gyermekek; e helyre épült a fentebb hivatkozott karzat 1764-ben) üdőkalkalmatosságok, padok voltak.⁹² Nyilvánvaló, hogy a liturgikus kórusnak és vezetőjének jól meghatározott helye volt a templomban (az egykori szentélyben, majd az oda épített karzaton), csak a pontos elrendezést és berendezéseket, liturgikus bútorokat nem ismerjük. A szentesi forrásokban azonban végre egyértelmű írást utalást találtam az éneklőszék („a’ Pulpituson melly a’ Cántor előtt áll”) 18. századi alföldi alkalmazására (tárgyi bizonyíték továbbra sem áll rendelkezésünkre).⁹³

„XIII. Réfz. Az Ekkléfiának Javairól. [...]

⁹⁰ Értsd: gótikus szentély.

⁹¹ Vö. Dávid István: *Műemlék orgonák Erdélyben*. Kolozsvár–Budapest 1996, 147., 211.

⁹² A másodbírói számadáskönyv 1636-ban többször tudósít az asszonyok székeinek elkészítéséről. Így pl. „*Az utal[n] Farago Mibálnak es Himös Janosnak az Asszonyok székeek Czinalásatul attunk f 10 d.*”

⁹³ A szentesi adat önmagában egyelőre csak a *pulpitus* szó használatára bizonyíték, ez a pulpitus alkalmas építmény volt természetesen az énekeskönyv tartására és tárolására. Azt is elképzelhetőnek tartom, hogy ezeken a vidékeken – egyelőre nem tisztázott okok és motivációk miatt – talán valamilyen staltum-szerű kántori szék/építmény, ill. székek álltak rendelkezésre a kántor és a liturgikus énekkar részére.

III. Rendén⁹⁴ A' több Öregebb és apróbb Jofzági az Ekklefiá[na]k mellyek Sz[ent] haßonra szerezettek ezek:

Három 'Sóltáros könyvek. 1.⁹⁵ A' TíBt. Tanító Székiben melly bereztetett Ao 1748. 2.⁹⁶ a' Pulpituson melly a' Cántor előtt áll, és 3 egy igen régi nagy réßént elis szakadozott.⁹⁷

Ugyan a' Pulpitus mellé kéßítettett Kótát mutató vefzfzõ, hal tfont ezüft dróttal fogatott.⁹⁸

A másolat e helyre beszúrt megjegyzése rendkívül fontos:

”melly már nem a' Pulpitufon, hanem a' Mufeumban⁹⁹ áll öt esztendöktõl fogva;¹⁰⁰ már a' Templomb[an] vagon.”

Az 1761–1811 közötti szentesi templom ismertetésekor a következõ adatot találjuk:

„A' nap keleti karbann éneklett a' Kántor, oda jártak a' Rector, Præceptorok és Olkolás gyermekek. A Kántor Pulpitufánn vólt hal-héjból keßzüft ezüftös fogású kótázó vefzfzõ, de a mellynek õ foha hasznát nem vette.”

Kérdéseink és problémáink általános orvoslásának kezdete a helyes diagnózis felállítására. Ez az istentisztelet teljes történelmi valóságának áttekintésével és az egyházi szolgálatok/tisztségek valós feladatkielölésével kezdõdik. Közösségeink újbóli megerõsödéséhez, felelevenedéséhez, a hitbeli hûség megújulásához mindenképpen jótékonyan járulna hozzá, ha képzett, munkatársként kezelt és megbecsült kántoraink (a szó történelmi örökségének értelmében) újból népünk tanítói és elõimádkozói, az istentiszteletek szervezõi lennének.

⁹⁴ A másodpéldány szerint: *rendben*.

⁹⁵ A számozás utólagos, más kéz általi bejegyzés.

⁹⁶ A számozás utólagos, más kéz általi bejegyzés.

⁹⁷ A másodpéldányban ekként folytatódik a mondat: *a' Rector Székibe*.

⁹⁸ Az átírás, ill. modern szövegekõzlés *fonyatott* olvasata a két kézírásos példány alapján helytelen. A másolatban *forzatott* olvasat szerepel, ami esetleg az *f* és *g* betûk közötti bizonytalan írásjel(ek) feloldása lehet. Szerintem a halcsont(ok)at ezüst drót fogja, azaz tartja össze.

⁹⁹ A *múzeum* szó nyelvünkben latin jövevényszó, amely talán német közvetítéssel került nyelvünkbe. Eredeti jelentése: *könyvtár, akadémia, dolgozószoba, tanulószoba, iskola a magasabb képzés számára*. Zaicz Gábor (fõszerk.): *Etimológiai szótár*. 556.

¹⁰⁰ Innentõl más kéz általi, pontosan nem értelmezhetõ megjegyzés.